

הרב אריה ויזל

פיקוח נפש ציבורי ומגפת הקורונה

א. הקדמה

רבים מהפוסקים סבורים שבדין פיקוח נפש יש לציבור משקל הלכתי שונה מאשר ליחיד.¹ כאשר ציבור הוא נשוא חשש הפגיעה, דין פיקוח נפש רחב למדי, ולכן מקרים רבים הם בכלל פיקוח נפש. לעומת זאת, כאשר חשש מקביל הוא ביחס ליחיד, אין זה בכלל פיקוח נפש.² מגפת הקורונה עלולה לפגוע ברבים מכלל האוכלוסייה. השאלה שבה נדון להלן היא: האם משבר מגפת הקורונה מהווה דין של פיקוח נפש ציבורי? להגדרה זו השלכות רבות.³

ב. סוגיית גחלת

סוגיית גחלת מהווה מקור מרכזי בנידון של פיקוח נפש ציבורי.⁴ הגמרא (שבת מא ע"א-מב ע"א) אומרת ששמואל סובר כרבי שמעון שדבר שאינו מתכוון מותר. וממשיכה הגמרא:

למימרא דשמואל כרבי שמעון סבירא ליה, והאמר שמואל מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים, אבל לא גחלת של

1 אף שעיקרי הדברים שלהלן יתמקדו במגפת הקורונה, דומה כי יש במאמר זה לשפוך אור על הנושא בכללו.

2 על נפקויות העולות מהגדרת מצב מסוים כפיקוח נפש ראה ר"א שטיינברג, הערך "פיקוח נפש", אנציקלופדיה הלכתית רפואית, ו, ירושלים תשס"ו, טורים 463-478: פרטי דינים.

3 השאלות הפרטיות והמעשיות הנובעות מכך הן רבות. ראה לדוגמה: ר"א סדן, "סמכות ואחריות המדינה בעניין בריאות הציבור", שבספר זה, ביחס ללקיחת דגימות קורונה בשבת.

4 יש שייסדו עיקרון זה על סמך מקורות נוספים, ואף הצביעו על כך שההיבט הציבורי מגיע לידי ביטוי גם ביחס לתחומים אחרים. ראה לדוגמה ר"א דסברג ור"י רוזן, "השבת במשטרה", תחומין ב (תשמ"א), עמ' 70-75, ובאריכות במחקרו המקיף של ר"נ גוטל: "אחריות לאומית כשיקול פסיקה", העתיד לצאת לאור בע"ה. מכל מקום דברי בה"ג הם אלו אשר היוו משקל מרכזי בביסוס עיקרון זה, עכ"פ ביחס לדין פיקוח נפש.

עץ, ואי סלקא דעתך סבר לה כרבי שמעון אפילו של עץ נמי! בדבר שאין מתכוין סבר לה כרבי שמעון, במלאכה שאינה צריכה לגופה סבר לה כרבי יהודה.⁵

לרבי שמעון הסובר שמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור, מותר לכבות כל גחלת, כדי למנוע נזק לרבים. אך לשמואל, הסובר כרבי יהודה שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב, ניתן לכבות רק גחלת מתכת ולא גחלת עץ. הבחנת שמואל בין גחלת מתכת לבין גחלת עץ טעונה ביאור: מדוע גחלת עץ אסורה בכיבוי, וגחלת מתכת מותרת?

רש"י (שם) ביאר שיסוד החילוק מבוסס על חומרת האיסור. לשם מניעת נזק מרבים, הותר לעבור רק על איסור דרבנן, ולא על איסור תורה. כיבוי גחלת עץ אסור מהתורה, בעוד שכיבוי גחלת מתכת אסור רק מדרבנן.⁶ רבים מהראשונים הלכו בדרך זו; יש שכתבו כן בפירוש,⁷ ויש שכך עולה מדבריהם.⁸ ברם בעל הלכות גדולות כתב:⁹

5 מתוך כך מולידה הגמרא (שם) נפקות נוספת: "אמר רבינא, הלכך קוץ ברשות הרבים מוליקו פחות פחות מארבע אמות, ובכרמלית אפילו טובא".

6 רש"י (שם קלד ע"א ד"ה בגחלת) ביאר שגחלת עץ אסורה מהתורה, משום שכאשר מכבים גחלת עץ היא נעשית פחם, מה שלא קורה בגחלת מתכת.

7 ר"י מיגש (מובא בחידושי רבינו פרציה שם ד"ה וראיתי); יראים (ס'רעד); פסקי רי"ד (שבת שם); ריקנאטי (ס'י קכח); ריב"ש (ס'י תא).

8 להלן יובא שבה"ג ביאר אחרת מרש"י, וזאת במטרה לתרץ סתירה בדעת שמואל (ראה בהערה הבאה). אמנם התוספות (שבת ג ע"א ד"ה הצד) הביאו את קושיית בה"ג, ותירצו בשם ר"ת באופן אחר, ע"ש, ולתירוץ זה אין צורך להגיע לביאור בה"ג. יתרה מכך, התוספות בזבחים (צב ע"א ד"ה במלאכה) כתבו בפירוש: "ודוחק הוא לתרץ בהלכות גדולות". כן העירו בחידושי חתם סופר (יומא לד ע"ב ד"ה ומכל) ובמראה כהן (אדלר, מהדורה רביעאה, ס' ד ס"ק ח); חידושי הרמב"ן (שבת שם ד"ה מכבין); חידושי הריטב"א (שבת שם ד"ה אמר).

9 מהדורת מכון ירושלים, ירושלים תשנ"ב, הלכות שבת, עמ' קלט. בה"ג העלה את הדברים להלן במטרה לענות על סתירה בדעת שמואל. שמואל (שבת קז ע"א) אמר, שמכך שמותר בשבת לכפות קערה על עקרב שלא יישך, ניתן להסיק שמותר לצוד נחש כדי שלא ישכנו. וביאר רב (שם ע"ב) שההיתר לצוד נחש שלא ישכנו מבוסס על דברי רבי שמעון שמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור, וכדי שלא ישכנו מותר. בה"ג הקשה, ששמעו ששמואל סובר כדעת רבי שמעון, והרי בסוגיית גחלת אומרת הגמרא ששמואל סובר כרבי יהודה? לאור דבריו שמותר לעבור על איסור במטרה למנוע היזק רבים (עכ"פ לשמואל), תירץ בה"ג, ששמואל באמת סובר כרבי יהודה, אלא שמותר לצוד כדי למנוע היזק רבים (ויסוד ההיתר אינו כרב). ועל כן הביאה הגמרא את ראייתה מעקרב, שגם שם יסוד ההיתר הוא למנוע נזק רבים.

גבי גחלת של עץ לית בה היזק רבים, מאי טעמא, כמה דלא כביא אית בה סומקא וקא חזו לה רבים ולא אתי לאיתזוקי בה. גחלת של מתכת, אף על פי דאזיל סומקא - קליא, ולא חזו לה ואתי לאיתזוקי בה. רבי יהודה לית ליה היזק רבים; שמואל, במידי דאית ביה היזק רבים פליג עליה, ואף על גב דבעלמא מלאכה שאינה צריכה לגופה כוותיה סבירא ליה.

בה"ג מבאר אפוא שגחלת עץ עלולה להזיק רק כשהיא אדומה, אך גחלת מתכת מזיקה גם כשאינה אדומה. לכן דווקא גחלת מתכת הותרה, משום שרק מפניה הרבים אינם יכולים להישמר. כך גם ביאר רבנו חננאל (שם ד"ה ואסיק), ושב ושנה כן (שבת צו ע"א ד"ה וקשיא). לאור זאת העלה הרמב"ן (שם), שלפי בה"ג מותר לעבור אף על איסור תורה במטרה למנוע היזק רבים.¹⁰ אמנם תמה על כך: "היאך אנו מתירים מלאכה גמורה משום היזק שלא במקום סכנת נפשות?"¹¹ והשיב: "ושמא כל היזק של רבים כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל", ובלשון דומה בר"ן (שם): "דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיב לן".¹²

הקביעה ש"נזקא דרבים כסכנת נפשות" טעונה הסבר. לא רק שקיים סיכוי סביר שאף אחד לא יינזק, הרי גם אם מאן דהוא יינזק - מדוע שנזק זה יהווה סכנת נפשות?

מסתבר, שככל שמדובר ברבים, אנו חוששים שאחד מאותם רבים עלול להגיע למצב של פיקוח נפש ממשי.¹³ היטיב לבטא זאת הרב משה צבי נריה:¹⁴

ברבים, בגלל נקודות התורפה המרובות, שטח הספקות גדול יותר, והחשש 'שלא יוכל לבוא בשום ענין לידי מיתת ישראל' הוא הרבה יותר

10 הרמב"ן כתב ששיטה זו סוברת שכיבוי אסור מהתורה משום שבכיבוי הגחלת הוא מצרף את המתכת. אמנם הגהות בן אריה (על הבה"ג מהדורה הנ"ל אות ה) למד בדעת הבה"ג שהדבר אסור מן התורה משום מלאכת כיבוי גופה.

11 ואכן מכוח קושייה זו, היראים, פסקי רי"ד, ריקנאטי וריב"ש הנ"ל חלקו על בה"ג, וביארו את סוגיית הגמרא כרש"י. אלא שבשונה מרש"י, ביאר היראים שהסיבה שדווקא גחלת עץ אסורה בכיבוי מהתורה ולא גחלת מתכת, היא משום שהכיבוי שהיה במשכן נעשה בגחלי עץ, שצורפי הזהב הכסף והנחושת השתמשו בגחלי עץ כדי להתיך את המתכות, ולא השתמשו בגחלי מתכת.

12 לאור זאת, ביחס להמשך הסוגייה (לעיל הערה 5) המתירה טלטול קוץ ברה"ר בתנאי שאין בכך איסור תורה, מוסיף הר"ן: "ולדבריו הא דמסקינן הלכך קוץ ברשות הרבים מוליכו פחות פחות מארבע אמות ולא שרינן ארבע אמות כאחת משום דכמה דאפשר לשנויי משנינן".

13 רוב דברינו להלן ייסובו לפי פירוש זה.

14 צניף מלוכה עמ' 124.

רציני. ולכן אומדנת סכנת נפשות שם היא הרבה יותר רחבה... יש חשש שבאחד מן הרבים יגיע הדבר לכלל סכנה.

והרב שאול ישראלי הוסיף:¹⁵

ענין של סלוק הנזק בצבור בענין הגחלת, אמנם זה מצד עצמו אינו מסוכן, אבל הרי יתכן שהנזק לא יוכל לצאת לעבודה, ויתכן גם שהוא בודד ולא יוכל להגיע למישהו שיבואו לעזור לו ועי"כ יכול הדבר הקטן הזה להביא לידי פקו"נ. וכיוצא בזה מיני ציורים, שאם אנו חושבים על זה לגבי היחיד הרי זה רחוק שאין לחשוש מזה, ומ"מ באופן צבורי הרי זה קורה סו"ס, ולגבי פקו"נ גם זה מובא בחשבון.

בדרך דומה ביארו: ר' מאיר לרנר,¹⁶ ר' יוסף ענגיל,¹⁷ ר' שמואל אלימלך טוירק,¹⁸ ר' שמואל קושלביץ,¹⁹ ר' בן ציון ליכטמן²⁰ ועוד מחברים בני זמננו.²¹ נראה שזו

15 עמוד הימיני סי' יז אות ט.

16 שו"ת הדר הכרמל או"ח סי' סא, עמ' קמא ד"ה וגם.

17 אוצרות יוסף, שביעית בזמן הזה, עמ' 92; תשובה שהובאה בשו"ת מנחם משיב, קירשבוים, סי' לג. וראה להלן (הע' 44) שר"י ענגיל נוקט שגם פרנסת הרבים וממונם בכלל פיקוח נפש, זאת ע"י השוואה בין ערכי ממון לערכי נזק. לכאורה, השוואה זו, יכולה להוביל אותנו להבנה, שר"י ענגיל סובר כביאור הבא, שזק רבים אף שאינו קשור בפועל לפיקוח נפש נחשב כפיקוח נפש. כך הסיק הרב אברהם יצחק נריה (צניף מלוכה עמ' 136): "ולו היה לומד שצד של פיקו"נ לגבי אחד היחידים שייך כאן, א"כ אין מקום ללמוד מכאן ביחס לממון של רבים". אך לעניות דעתי, גם אם ר"י ענגיל סובר שממון רבים דינו כפיקוח נפש, אין זה הכרח ללמוד שסובר כביאור השני. מסתבר, שלא כל תחום השייך לרבים, אנו נגדיר כפיקוח נפש ציבורי, ונחשוש שפגיעה בו עלולה להביא לידי סכנת נפשות של היחיד, אף שבמצאיאות זה בהחלט יכול לקרות. לכן הוזקק ר"י ענגיל לטעון (ולהוכיח!) שחשיבות פרנסת הציבור היא מרכיב בסיסי וחיוני, עד כדי כך שנחשוש שפגיעה בה, עלולה להביא לידי סכנת נפשות ממשית, כשם שבנזק לרבים אנו חוששים לכך. לזה מובן שיש להוסיף את העובדה שבשני המקורות הנ"ל, מוכח בפירוש שר"י ענגיל חשש לסכנת חיים ממשית, וממילא מסתבר לבאר את המקורות הבאים לאור הראשונים, ויילמד הסתום מן המפורש. ונראה שחוסר ההיכרות עם שתי תשובות אלו, ובעיקר עם התשובה בשו"ת מנחם משיב, היא אשר גרמה לחשוב שר"י ענגיל סובר כביאור להלן, אך כאמור נראה שאין כוונתו כך.

18 שו"ת כרם צבי סי' עה ד"ה ולכאורה. בתור דוגמה לעיקרון הנ"ל כתב הכרם צבי, שאדם זקן או חלש שיינזקו מהגחלת, עלולים להגיע למצב של פיקוח נפש ממש.

19 נתיבות שמואל ח"א עמ' 146 ד"ה ואמנם ועמ' 160 ד"ה והא.

20 בני ציון, או"ח שלד, כז.

21 ר"א אבידן (שמירת נפש כהלכתה פ"ו אות טו, עיונים סקי"א); ר"י זילברשטיין (חשוך חמד מנחות לו ע"א, עמ' רמב); ר"י אריאל (מובא בספר קדושת השבת לרב משה הררי, ח"א עמ' רצד); ר"מ גרוס (נאות מרדכי יז עמ' 142).

כוונת החתם סופר:²² "ונלע"ד ליישב דבכל היזק רבים, חיישינן למיעוטא דהני רבים, שלא יסתכנו ע"י המכוח של אש ויהיה סכנת נפשות".

אחרים ביארו בדרך אחרת. דין הרבים שונה מדין היחיד באופן מהותי. לנזק הרבים יש דין של פיקוח נפש אף שאינו קשור לפיקוח נפש. הרב אברהם יצחק נריה²³ והרב נחום רקובר²⁴ הלכו בדרך זו. נראה שכך גם נקט ר' יוסף רוזין - "הרוגוצ'ובר"²⁵. הנפקות העולה מבין שתי הדרכים ברורה. לדרך הראשונה, רק

22 חידושי חתם סופר יומא לד ע"ב ד"ה והאומנם בה"ג. דבריו שבו ונדפסו בחידושי חתם סופר שבת שם.

23 צניף מלוכה עמ' 137.

24 מסירות נפש פ"ו עמ' 71. אמנם העיר (שם הערה 13, 33) שהרב ישראלי ור"י ענגיל נקטו כדרך הראשונה.

25 בספר נתיבות שמואל מובאת התכתבות ענפה בין המחבר, ר' שמואל קושלביץ, לבין הרוגוצ'ובר. הנידון הוא אם מותר לרואה חשבון לגלות רבים שמזכיר החברה שולח ידו במעוה החברה, או שמא אסור, כיוון שבכך מלבין פניו ברבים, ו"נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש, ואל ילבין פני חברו ברבים" (ברכות מג ע"ב). הרוגוצ'ובר סבר (שם ח"א נתיב ט, עמ' 141) שכאשר הנזק הוא ליחיד, מותר לפרסם את המזיק ברבים. אך כל זה בתנאי שישנה ודאות במעשה הנזק, אך במצב של ספק אין לפרסמו. לעומת זאת אם יש חשש שרבים ייפגעו, מותר לפרסם אף בספק. הוא מייסד זאת על דברי הרמב"ם. הרמב"ם אומר (הל' שבת ב, כג) שכאשר נכרים צרו על עיירות ישראל, מותר לחלל שבת במטרה להצילם אף במקרה ש"צרו סתם" (ראה כסף משנה ולחם משנה שם), ולא ברור אם הנכרים אכן צרו לשם עסקי נפשות או רק לשם עסקי ממון. ומאידך ביחס לאדם הבורח מפני דוב או נחש, כתב הרמב"ם (שם הלכה כד): "שהוא רודף אחריו להרגו", שמשמע שמטרת הרדיפה לשם הריגה היא ודאית ולא מסופקת. יסוד החילוק הוא בין חשש סכנה לרבים לבין חשש סכנה ליחיד. "נכרים שצרו על עיירות ישראל" הוא חשש סכנה לרבים, ולכן חששו אפילו בספק, אך ריצת הדוב או הנחש היא חשש סכנה ליחיד, ולכן אין לחשוש בסכנה מסופקת. כתימוכין לחילוק זה הביא הרוגוצ'ובר את דברי בה"ג. על כך הגיב (עמ' 146) ר' שמואל קושלביץ: "ולא מצאתי טעם נכון למה ביחיד לא מחללין כיון שהוא ספק נפשות כי אפילו בכמה ספיקות כגון ספק חי ספק מת וספק עכו"ם ספק ישראל מחללין שבת... והכא ספק באו על עסקי נפשות ספק על עסקי ממון, מאי שני דעל רבים מחללין ועל יחיד לא... ודאי דס"ל דבכה"ג ה"ל גדר ספק נפשות, א"כ מאי שני יחיד מן על רבים". ודוחה את הראיה מבה"ג, שבמקרה של בה"ג יש רק חשש נזק, שברבים עלול להגיע למצב של סכנת נפשות ליחיד (ראה לעיל), אבל בצרו סתם חוששין שמא באו על נפשות, ולכן מחללין, ואין חילוק בין יחיד לרבים. מרוח הדברים, ובפרט מראיותיו ומקורותיו של הרוגוצ'ובר (שם עמ' 154, 160), משתמע שהרוגוצ'ובר ייסד ע"פ בה"ג עיקרון, שלגבי הרבים מקילים גם בלי קשר לפיקוח נפש.

ההבחנה בדין נכרים שצרו בין רבים ליחיד ודברי בה"ג כמקור לכך (יחד עם מקורות נוספים), מופיעים גם בפירושו צפנת פענח (הל' שבת שם), וגם שם משמע שיסוד בה"ג אינו מבוסס בהכרח על מצב שבו עלול להיגרם פיקוח נפש ממשי (בין היתר ראה לשונו שם: "דגבי נזק דרבים, הוה כל נזק כמו סכנה"). על סמך דברים אלה מוחה הרוגוצ'ובר (שו"ת צפנת פענח סי' יא) על סדור קידושין שנעשה באמריקה, שלא ע"י בקיאים ומומחים, שהרי מותר לבזות בספק הנוגע לכל העולם. ובשו"ת צפנת פענח החדשות (סי' מ) משיב לשואל בדבר תענית תשעה

סיטואציה העלולה להתגלגל לכדי פיקוח נפש ממשי כלולה בדין פיקוח נפש;²⁶ לדרך השנייה, לעומת זאת, אין צורך להגיע עד למצב זה כדי להגדיר אותו כפיקוח נפש.²⁷

עיקרי דברי בה"ג הובאו גם ברשב"א בשם רב האי, אלא שהרשב"א צמצם את יסוד ההיתר. הרשב"א אומר שאיסור דאורייתא הותר רק בחשש היזק על ידי הכשת נחש,²⁸ אך לא בחשש היזק על ידי גחלת.²⁹ לדעתו, ההבדל בין סוגי המזיקים משפיע על הדין:

האיך התיר שמואל צידת נחש... דכיון שדרכו להזיק ורבים ניזוקי בו כסכנת נפשות חשיב לה שמואל. דאי אפשר לרבים ליזהר ממנו, דאם זה יזהר, זה לא ישמר ממנו. משא"כ בגחלת של עץ דהיא אינה הולכת ומזקת וכל אחד יכול להישמר ממנה.

לדעתו, הטעם שהותר לכבות גחלת מתכת, אין זה אלא משום שכיבוי גחלת מתכת אסור מדרבנן ולא מדאורייתא.³⁰ הפני יהושע (שבת שם ד"ה אמנם) הלך צעד נוסף בדעת הגאונים. לדעתו, הגאונים כלל לא התירו איסור דאורייתא אלא רק איסור דרבנן, ובאמת יסוד ההיתר בכיבוי גחלת מתכת הוא כרש"י, שכיבויה אסור רק מדרבנן.³¹

באב בעת מגפת "חולירע", שאף שלדינא אין להתיר שלא לצום, "רק זה יכריז שכל מי שירגיש איזו חולשה באברים הפנימיים יאכל. וגם זה שלא לישב הרבה על הקרקע ולמעט בקינות. ועיין במ"ש הרמב"ם ספ"ב דשבת דגם רבים סתם הוה בגדר סכנה". וראה בספר מראה כהן (שם, ס"ק ה-ט) שהאריך לדון בדברי הרוגוצ'ובר.

26 ר"י אריאל (שם) נקט כך באופן פשוט.

27 מסתבר להכריע כדרך הראשונה, כיוון שהדרך השנייה מחודשת וטעונה ראיות מספקות, ובפרט שכאמור רוב הפוסקים נקטו כדרך הראשונה. אמנם למעשה במקרים רבים אין נפקות בין הדרכים, כיוון שלדרך הראשונה גם מקרים רחוקים כלולים בפיקוח נפש, ולכן יש צורך לאבחן היטב אם ישנה הסתברות להגיע לפיקוח נפש ממשי.

28 ראה לעיל הערה 9.

29 ראה בספר מכתב לחזקיהו לר' חיים חזקיהו מדיני, בעל השדי חמד, שבת שם ד"ה והאמר.

30 בשונה מהרמב"ן והר"ן, סבר הרשב"א, שכיבוי מתכת אסור רק מדרבנן. ראייתו מדברי הגמרא (שם קלד ע"א) שממתקין את החרדל בגחלת של מתכת ולא של עץ, ויסוד החילוק, עכ"פ לרשב"א, הוא בין כיבוי דרבנן לכיבוי דאורייתא. וראה ברמב"ן שדחה ראייה זו.

31 והוסיף הפני יהושע, שמה שבה"ג וסייעתו הוצרכו לחלק בין גחלת עץ למתכת, ולא הסתפקו בכך שכיבוי גחלת עץ אסור מהתורה, זה משום שבה"ג סובר להלכה כדעת רבי שמעון, ש"מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור", ואם כן גם כיבוי גחלת עץ היה אמור להיות מותר משום היזק הרבים, ולכן ביארו שבגחלת עץ אין היזק הרבים שהרי "אית בה סומקא וקא חזו לה רבים ולא אתי לאיתזוקי בה". וראה שם עוד כיצד הפני יהושע נזקק לבאר את הגמ' לפי

הרב המגיד (הל' שבת י, יז) כתב שאע"פ שדעת הרמב"ם (שם א, ז) כרבי יהודה, שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב, מכל מקום פסק הרמב"ם (שם י, כה) שמותר לצוד נחשים ועקרבים כדי להינצל מנשיכתם.³² טעמו הוא: "רבים נזוקין בו חשיב ליה כסכנת נפשות", כבה"ג וסיעתו.³³ אמנם בפסקי הרמב"ם (שם א, ז ושם יב, ב) ביחס לסוגיות גחלת, משתמע שהתיר לכבות גחלת מתכת רק משום שכיבויה אסור מדרבנן.³⁴ הרב המגיד (שם) ואחרונים רבים, ביארו באופנים נוספים את היתר הרמב"ם לצוד נחשים ועקרבים,³⁵ ולכן ספק אם הרמב"ם אכן אימץ את שיטת בה"ג.³⁶

נמצאנו למדים שהקדמונים נחלקו בשאלה אם בדין פיקוח נפש יש לציבור משקל הלכתי שונה מאשר ליחיד. לרוב הראשונים אין הבדל בין יחיד לרבים, וחשש רחוק לא יהווה פיקוח נפש, ולכן כדי למנוע נזק רבים הותר לעבור רק על איסור דרבנן. אך לבה"ג וסיעתו יש לשיקול הציבורי משמעות הלכתית שונה. לכן לשיטתו, נזק הרבים הוא בכלל פיקוח נפש, ומותר לעבור אף על איסור תורה כדי למנוע את הנזק. עוד ראינו שגם הרשב"א והפני יהושע שקיבלו את הבחנת בה"ג בין גחלת מתכת לגחלת עץ, לא בהכרח סברו שהותר גם איסור תורה, עכ"פ לא בכל המקרים.

דבריו. בדברים אלו, הפני יהושע בעצם חולק על הטור והשולחן ערוך, להלן, וסובר שגם לרבי שמעון לא הותר לכבות גחלת עץ משום היזק הרבים, וראה מכתב לחזקיהו שם ד"ה וראיתי שהאריך להשיג על כל דברי הפני יהושע.

32 ראה לעיל הערה 9.

33 גם הרוגצ'ובר (לעיל הערה 25) נקט שהרמב"ם מסכים עם בה"ג, ואף ביסס על גביו הלכות נוספות כפי המובא שם.

34 ראה: שלטי הגיבורים (שבת יט ע"ב בדפי הרי"ף אות א); ר"י שילת (הררים התלויים עמ' רעג-רעד), וכן פשט הבית יוסף (סי' שלד אות כז). ר"י שילת ציין שאגב ביאור פסיקת ההלכה בדין מלאכה שאינה צריכה לגופה, כתב הרמב"ם (תשובות הרמב"ם מהדו' בלאו, ח"ג תשובה תסד): "נתבאר מזה, שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה, לפיכך אינה מותרת לכתחילה מפני הזק רבים, אבל דבר שהוא פטור עליו, ואפי' עשה במתכוין, כגון כבוי גחלת מתכת והעברה בכרמלית, הרי זה מותר לכתחילה מפני הזק רבים". מפורש אפוא שהרמב"ם אינו מקבל שאפילו איסור תורה הותר למניעת הנזק, וראה גם בתשובת רבי אברהם בן הרמב"ם (ברכת אברהם, תשובה יז).

35 ראה לדוגמה בספר המפתח, רמב"ם פרנקל, על ה"ה (שם), ועל הרמב"ם (שם י, כה).

36 וראה במראה כהן (שם, סי' ד ס"ק ו וס"ק ט) שמסיבות אחרות דחה את ההנחה שהרמב"ם סובר כבה"ג, וראה להלן הערה 57.

ג. פסיקת ההלכה

הטור (או"ח סי' שלד) פסק שמותר לכבות גחלת המונחת במקום שרבים ניזוקים בה, בין גחלת מתכת ובין גחלת עץ. הבית יוסף והבית חדש (שם) ביארו שכיוון שהטור פסק (סי' רעח) כרבי שמעון, שמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור, נמצא שכאן מדובר באיסור דרבנן בלבד, ולכן מחשש נזק לרבים מותר לכבות גם גחלת עץ. הב"י הוסיף שהרמב"ם התיר לכבות רק גחלת מתכת, כיוון שפסק כרבי יהודה שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב. שתי הדעות הובאו גם בפסיקת השו"ע (או"ח שלד, כז): "גחלת המונחת במקום שרבים ניזוקים בה יכול לכבותה, בין אם היא של מתכת בין אם היא של עץ. והרמב"ם אוסר בשל עץ".

נמצא שחשש נזק לרבים הותר רק במקום איסור דרבנן,³⁷ והוא אינו בכלל פיקוח נפש, כרוב הראשונים, ולא כבה"ג. אם כן, להלכה נראה שאין להיבט הציבורי משקל הלכתי בדין פיקוח נפש.³⁸

אף על פי כן, רבים מהפוסקים לא נמנעו מלאמץ את בה"ג, למצער כסניף

37 לדיון איזה מפגע הותר משום היזק רבים, ובכלל זה אם אנו מקבלים את בה"ג עכ"פ לחומרא, שאף איסור דרבנן לא הותר במזיק הנראה לעיני בני אדם, ראה: ריב"ש (סי' תא), תשב"ץ (ח"א סי' קלז), מג"א (סי' שח סקל"ח), תוספת שבת (שם סקנ"ט) ועוד.

38 הרמב"ם כתב (שם יא, ד): "חיה ורמש שהן נושכין וממיתין ודאי כגון... כלב שוטה בכל מקום מותר להורגן בשבת", וכן פסק השו"ע (או"ח שטז, י). ערוך השלחן (או"ח סי' שטז סעי' כב) הסתפק: "אם אינו ברור שזהו כלב שוטה אלא שיש בו ספק, אם הוי ככל ספק פיקוח נפש דדוחה את השבת או דאינו דומה". בשו"ת כרם צבי (לעיל הע' 18) תלה נידון זה במחלוקת בה"ג ושאר הראשונים, שהרי מדובר בחשש היזק לרבים. והכריע שכיוון שאין הלכה כבה"ג, לא ניתן על סמך דבריו להקל ולהרוג ספק כלב שוטה (הוא דקדק שזו גם דעת המשנה ברורה סי' שטז ס"ק מזו), וראה להלן הע' 58. ערוך השלחן (סי' שלד סעי' ז-ט) כתב שבאיסור דרבנן ניתן להקל מפני חשש היזק לרבים (ולכן התיר כיבוי שרפות כאשר הן סמוכות לרשות הרבים), ומשמע שאין להקל באיסור תורה, שלא כבה"ג. גם הרב שלמה גורן פסק שלצורך מניעת נזק רבים, הותר רק איסור דרבנן ולא דאורייתא, כיוון שפשט ההלכה אינה כבה"ג, ראה בספרו תרומת הגורן (ח"א עמ' 166 ועמ' 183), ובספרו תורת המדינה (עמ' 324), אף שכמובן ידע על קיומה של שיטת בה"ג והגאונים (ראה תרומת הגורן שם עמ' 208-209). ומכל מקום בתורת המדינה (שם) התיר לעובדי תחנת הכוח לעבוד עבודות חיוניות בשבת משום פיקוח נפש לציבור, הן מבחינת פיקוח נפש של חולים הנמצאים בבתיים פרטיים, הן מבחינת הצורך בהימצאות של תאורה ברחובות. ייתכן שהרב גורן מחלק בין ספק נזק לרבים לבין ספק סכנה לרבים כשיטת הרש"ז אוירבך לקמן, וראה עוד במאמרו של הרב יצחק ברט, "גדר פיקוח נפש ציבורי: הרש"ז, הר"ש ישראלי, והר"ש גורן", תחומין כט (תשס"ט), עמ' 396 ואילך, והערת העורך שם הע' 49. ובתרומת הגורן (שם עמ' 183) מוסיף שאף איסור דרבנן לא הותר לשם מניעת נזק ממוני אלא רק לשם מניעת נזק גופני, ולכן מטעם זה אין להתיר לצאת בשבת לקראת גונבי מרעה, אלא רק על סמך טעמים אחרים.

להיתרים נוספים, ולקבוע שחשש נזק לציבור שקול כפיקוח נפש. הם עשו זאת ביחס למגוון נושאים - לדוגמה: הסרה ותיקון של מפגעים בשבת מרשות הרבים,³⁹ ביצוע פעולות משטרתיות בשבת,⁴⁰ הליכים רפואיים,⁴¹ התרת איסור

39 שו"ת דעת משה (סוף סי' ח) פסק שמי שנזכר בשבת שציפורני ידיו בכיסו (במקום שאין עירוב), עדיף שיחזור לביתו עם ציפורניו בכיסו, ויעבור על איסור הוצאה בכרמלית, מאשר שיזרוק את ציפורניו במקום גלוי, משום שיש לחוש לנזק הרבים (שמה נשים מעוברות יפילו - מועד קטן יא ע"א), ויש דעות הסוברות שאף איסור תורה הותר למניעת נזק. וראה התייחסותו של הרי"ש אלישיב (ברכת שמעון, שבת מהדו"ק ותניא סי' מט ד"ה עוד), ומה שהשיב עליו בברכת שמעון (שם ס"ק ה ד"ה ואולם); הרש"ז אוירבך (שמירת שבת כהלכתה, מהדו"ת תשל"ט, פמ"א סעיף כב; "בירורים וספיקות בענין פקוח נפש דוחה שבת", תורה שבעל פה יד [תשל"ב], עמ' כה) פסק שמותר להזעיק בשבת את חברת החשמל, על מנת שיטפלו בחוטי חשמל שנפלו ברחוב ויש חשש שיגיע בהם אדם, ולהלן נאריך בזה. שו"ת לב אברהם (ח"א סי' מט) כתב להתיר לזרות מלח על קרח הנמצא על מדרגות פתח הבית, כיוון שיש חשש שהרבים יבואו לידי סכנה. משמע שם שעיקר ההיתר מבוסס על כך שאיסור דרבנן הותר במקום היזק דרבים, כמסקנת שאר הראשונים להלכה, ראה להלן, אך מציין שם גם לדברי בה"ג; ר"א פרינץ (אבני דרך ח"ו סעיף נג) כתב שמותר לטפל בשלולית שמן הנמצאת על הכביש. ולכאורה מקרה זה הוא ספק נפשות ממש ולא חשש רחוק ואין צורך להתבסס על בה"ג. וביחס להפעלת אזעקה בשבת, בעת מלחמת העולם השנייה כתב החזון איש (מכתב, פורסם בספר דינים והנהגות ממרן החזון איש עמ' פט): "ההודעה לציבור למהר למקלט לפי מצב הנוכחי, יש לחשוב להצלת נפשות, אך יש להיזהר ממלאכה דאורייתא בכל מה דאפשר, כיון שאין כאן סוף סוף שאלת נפשות לפנינו, ואף שאין הולכים אחר הרוב בפ"נ, מ"מ בדברים רחוקים הרבה מפ"נ, אין דינים כפ"נ, ותלוי כפי מידת הבטחון, והמחמיר בכאן אין מוחין בידו, אלא לענין הוראה לרבים יש להורות בזה כדין פ"נ, ומלאכות דרבנן אין להחמיר כלל, והמחמיר במלאכות דאורייתא אינו רשאי להחמיר ולמנוע מלהודיע לאחרים האזעקה, רק רשאי להשתמשט ושיעשה ע"י אחרים". אף שהדברים אינם חדים וחתוכים, מכל מקום משתמע (וראה שם הערה ו), שהחזון איש אכן הסכים לקבל שמעיקר הדין לצורך פיקוח נפש של ציבור ניתן להקל אף ביחס לאיסורי תורה, כן נטה לבאר ר"י זילברשטיין (נס להתנוסס סי' י, עמ' 102-103).

40 ר"ש ישראלי (עמוד הימיני סי' יז אות ט) התיר ביצוע סיוור משטרתית בשבת כדי למנוע קטטות ומריבות או לתפוס גנבים וכיו"ב, שזה אינו גרוע מגחלת, ויש בכך הצלת הציבור מנזק, וראה להלן באריכות, וראה גם: ר"א דסברג ור"י רוזן, "השבת במשטרה", תחומין ב (תשמ"א), עמ' 66-97. ר"ר ברכיהו ("נשיאת מצלמות גוף על ידי שוטרים בשבת - מכתב", אמונת עתיך 124 תמוז תשע"ט, עמ' 72-75) דן להתיר שימוש במצלמת גוף בשבת. מטרת השימוש במצלמה הן: צמצום אלימות באירועים מסוגים שונים, הסרת מגוון טענות כנגד המשטרה, והיווי של ראיות משפטיות כדי למנוע שחרור עבריינים, שעד עתה לא הייתה יכולת להפליגם. לאור זאת הוא מסכם: "שיש בהפעלת המצלמה משום מניעת שפיכות דמים ומניעת נזק וצער לרבים". את היתרו הוא מבסס על סוגיית גחלת ופסיקתה להלכה, ראה להלן, אך למעשה הוא איננו נזקק דווקא לדברי בה"ג, כיוון שלמסקנתו שם איסור הצילום הוא רק דרבנן, ובמקום היזק דרבים, לכולי עלמא הותר איסור דרבנן.

41 רי"ש אלישיב (שיעורי תורה לרופאים ח"ב עמ' 144) סבר שאם רבים יינזקו מהישארות חולה המוגדר כסיעודי במחלקת טיפול נמרץ, ייתכן שהסבל ייחשב כפיקוח נפש לציבור. וכן פסק (שם ח"ג עמ' 110) שיחיד הרוצה לתרום מכספו לבית החולים, עדיף שיתרום למחלקות

קטניות בפסח בעתות קושי ורעב,⁴² ועניינים נוספים.⁴³ יש שנקטו שגם אובדן פרנסה וענייני ממון של הציבור הרי הם בכלל פיקוח נפש,⁴⁴ ויש אף שהרחיבו

המציאות הכי הרבה חיים בפועל, ולכן למחלקות טיפול נמרץ ופגייה יש עדיפות על פני מחלקת השתלות. אמנם הרשויות עצמן אינן צריכות להשקיע את כל כספם רק במחלקות אלו, ולסגור לגמרי את מחלקת השתלות (שעלותה גבוהה הרבה יותר משאר המחלקות). טעמו: "שצרכי ציבור נחשבים גם הם כ'פיקוח נפש', ואם תיסגר מחלקת ההשתלות יביא הדבר מורך בלב, ואנשים יסרבו לגור במדינה כזו". עוד בעניין פיקוח נפש ציבורי בהקשרים רפואיים, ראה: בנין אב ח"ה סי' פא, אותיות ה-ו; ר"א וייס, אסיא פז-פח, עמ' 21 (הובא בעלון בית מדרש גבוה להלכה ורפואה פרשת אחרי מות תשע"ט).

42 שו"ת הדר הכרמל או"ח סי' סא, עמ' קמא ד"ה וגם. יש להשוות תשובה זו לתשובה הקודמת בספר זה, שגם בה דן בשאלת היתר קטניות בפסח בעת רעב, אך לא הזכיר את בה"ג; ר"י ענגיל (תשובה בשו"ת מנחם משיב, קירשבוים, סי' לג).

43 על דברי הרמ"א (יו"ד קס, כב) שיש מקילים שניתן ללוות בריבית לצורכי הקהל, אם מחשבים צרכים אלו כפיקוח נפש, העיר ר"מ אריק (הובא בשו"ת אמרי כהן סי' מ ד"ה ושמת): "מה ענין צרכי הקהל לפיקוח נפש?", וביאר שלדברי בה"ג ניחא, שכשיש היזק רבים נחשב כפיקוח נפש ומותר ללוות בריבית לשם כך, וראה טל תורה (ירושלמי, נזיר ז, א); עצי חיים (יו"ד סי' לד, אה"ע סי' לג) שכתב שדברי המהרי"ק (שורש קסז) שמותר לאשת איש לזנות כדי להציל רבים (אף שאסורה לבעלה), מבוססים על "נזקא דרבים כספק נפשות חשיב לן". הוא ביאר כך: "דאע"ג דאין מחללין השבת בשביל דבר שאין בו סכנה, מ"מ בשביל רבים - גם באין סכנה חשוב כיש בו סכנה. ואם כן י"ל דה"נ בג' עבירות דיהרג ועל יעבור, משום דגם ביש בו סכנה הוי כאלו אין בו סכנה לגבי שאר עבירות. וא"כ לגבי הצלת רבים, דבשאר עבירות גם באין בו סכנה אמרינן שיעבור, וא"כ ה"נ י"ל דבשלוש עבירות אם הוא הצלת רבים יעבור ואל ייהרג, דהא לענין רבים באין בהם סכנה חשוב כאלו יש בהם סכנה". דינים נוספים שהעלה העצי חיים על סמך בה"ג ראה להלן הע' 45, וראה בספר מסירות נפש פ"ו עמ' 73 והערה 22 שם. לכאורה העצי חיים נקט כמו ההבנה השנייה לעיל, שדין הרבים שונה מדין היחיד במהותו גם בלי קשר לפיקוח נפש, שאל"כ לא היה יכול להשליך מבה"ג לענין ג' עברות; שו"ת אמרי כהן (שם) הביא את המאירי (בבא קמא פ ע"א) שדבר שנאסר מכוח תקנה ומחשש פסדת אחרים ראוי להחמיר בו אפילו במקום פיקוח נפש. וביאר ש"פסידת אחרים" כוונתו לגזל רבים, והרי לבה"ג נזק רבים דינו כפיקוח נפש, ולכן לא נדחה בפני פיקוח נפש של היחיד, דמאי אולמא האי מהאי? אמנם ראה: אמרי הצבי (ח"ב, פ ע"א ד"ה ת"ר) ושדי חמד (ח"א, מערכת האלף כלל טז ד"ה ומה).

44 ר"י ענגיל (אוצרות יוסף, שביעית בזמן הזה) התיר לבני המושבות לעבוד את אדמת א"י בשמיטה על סמך מספר שיקולים. אחד מהם הוא שפרנסת הרבים בכלל פיקוח נפש: "אף דחסרון פרנסה ביחיד אינו סכנה, דיכול לקבל צדקה ולחזור על הפתחים, מ"מ באלפים אנשים ונשים וקטנים וודאי יש לחוש שמא יבא אחד מהם לידי סכנה ע"י החסרון לחם, וה"ל חשש סכנת נפשות". ובשו"ת בן פורת (ח"ב סי' י) כתב: "דממון רבים כנפשות ממש חשוב". ולכן כספים שנתרמו בעבור קבוצת עניים אחת ומועברים (שלא בהסכמה מפורשת של התורמים) לקבוצת עניים אחרת, הרי זה גם בכלל פיקוח נפש (מלבד איסור גזל, והוסיף שם שאפשר שזה פיקוח נפש ממש, שהרי מדובר בעניים, שאצלם כל גירעון מהווה סכנת רעבון ונפשות ממש). וכיוצא"ב כתב בגליוני הש"ס (שבת מב ע"א ד"ה בשביל), ושם מוסיף שהכלל ש"ממון רבים כנפשות חשוב", יש לו מקור בספר החינוך מצווה רלו. נראה כוונתו, שביחס לדין מוסר כתב החינוך: "וזה הדין התירו חכמים לעשות אפילו בחוצה לארץ לתיקון העולם, מוטב ימות איש

את המושג "נזק", שלא רק נזק גופני הוא בכלל פיקוח נפש אלא גם נזק רוחני.⁴⁵ נמצא שלפחות בצירוף לצדדים נוספים, רבים מהפוסקים נקטו שחשש נזק לציבור אכן מתורגם לכדי פיקוח נפש. אך בכך אין דיי ביחס לשאלתנו אם

אחד ולא זיק ויאבד לרבים גופם או אפילו ממונם". משמע שמתר להרוג את המוסר משום שמאבד ממון רבים! מוכח ש"ממון רבים כנפשות חשיב", שאל"כ לא היו הורגים את המוסר (וכן ביאר הרב דוד לאו במשכיל לדוד ח"ב עמ' לג); הרב יואל זאב גלאטשטיין (שורת נחלת יואל זאב סי' טו) פסק: "בעת צרה רח"ל בשנת ת"ש... כמעט כל ענפי הפרנסה סגורים וחתומים מלפנינו ונלקחו רשיון מו"מ לרובא דרובא מאחינו", שאותם בודדים שרישיונם נותר ברשותם, והשלטונות הורו להם לפתוח את חנויותיהם בשבת, יכולים לפתחם, עכ"פ על ידי נכרי, ואף שיש בכך חשש של מראית עין. זאת, בין היתר, על יסוד דברי הבה"ג: "בנד"ד דתלוי בזה כל מחייתו וחיי נפש של רבים, בודאי הוי כמו נזקא דרבים שלא במקום סכנת נפשות"; רמ"מ שניאורסון ("בענין מכירת בתים בשכונה יהודית לאינם יהודים והגירה משכונות יהודיות", אור ישראל מאנסי לה (ניסן תשס"ד), עמ' קטז הע' 4) שמכירת בתים לאינם יהודים בשכונה יהודית היא בכלל נזק דרבים, ואף אם הנזק לרבים הוא רק ממוני, יש לדון שאסור ליחידים לעזוב שכונה זו, אפילו אם מצילים את עצמם על ידי כך; הרב שאול ישראלי (שם). ובשו"ת חתם סופר (חו"מ סוף סי' קעז) כתב: "ציבור הנדחק ובפרט בזמן שאומות העולם תקיפים על שונאי ישראל הוי דוחקא דציבורא בכלל פיקוח נפש כמ"ש הרא"ש פ"ק דב"ב וכמ"ש בשו"ע יו"ד סי' רנא בסופו כנלע"ד ע"כ חשו לדוחקא". נראה שדבריו מבוססים על בה"ג, ראה בשו"ת מקדשי השם (ח"א סי' כז, הערת הדבר צבי שם אות א), וראה באריכות בספר זה מאמרו של ר"נ גוטל: "דמים בדמים נגעו".

45 עצי חיים (או"ח סי' כג ד"ה ובב"י) התיר לבני הכפרים להיכנס לעיר ביום טוב לצורך תפילה בציבור, אף שהכניסה מותנית בחתימת הממונה (הגוי) על אישור המעבר, משום שנוק רבים דינו כסכנת נפשות, והפסד מצווה לא גרע מנזק הגוף (ואע"פ שכל אחד מתפלל לעצמו, כיוון שעושים המצווה יחד הרי זה בכלל מצווה דרבים). גם התיר (שם סי' כה ד"ה) שגוי יחמם בשבת את בית הטבילה, כיוון שהפסד מצווה לרבים נחשב כפיקוח נפש, כמו נזק לרבים, ואמירה לנוכרי הותרה במקום פיקוח נפש; שו"ת ארץ צבי (פרומר, ח"א סוף סי' מז) כתב שהרב יכול להפריש חלה כל יום בעבור הנחתומים שאינם מפרישים חלה, אף שהפרשה זו אינה מן המוקף, ומנמק: "ואם נזק הגוף של רבים דינו כפיקוח נפש כל שכן נזק הנפש" (ביחס לקביעה זו ראה גם בעצי חיים שם). ומסיים שזה הטעם שקרבן ציבור דוחה שבת וטומאה, משום שהפסד מצווה של רבים דינו כפיקוח נפש (וראה אריכות בזה: תורה שלמה כא, מילואים יא). וראה עוד מה שכתב בארץ צבי (שם סי' עה ד"ה עוד נראה ליישב). מראה כהן (שם ס"ק י-יא) התיר בשבת לשאת מסווה (גאז מאסקע) המשמש להגנה מפני כדורי המשחיתים, אף שהסיכוי שיבואו המשחיתים הוא נמוך מאוד, וממילא אין צורך במסווה, מ"מ הרבים פוחדים מביאתם, ופחד רוחני זה הוא בכלל נזק הרבים, שעל ידי נשיאת המסווה מסלקים פחד הרבים. וצ"ע דזה לכאורה נחשב כנזק ליחיד כל אחד בפני עצמו, ושמוא כוונתו לפי מה שכתב שם שאם יחידים שאינם פוחדים יחמירו ולא יצאו עם המסווה, זה עלול לגרום לאותם שאכן פוחדים שלא לצאת עמו, אפשר שמטעם זה נחשב כנזק רבים ולא נזק יחיד. בגיליון ר"ש איגר על הרמב"ם (ספר הזכרון למר"ן הגר"ח שמואלביץ עמ' שנז ד"ה אפילו) כתב שאולי פגם משפחה ופירצא בעריות הווי נזק רבים, ונזק רבים זה פיקוח נפש, ולכן כתב הרמב"ם (הל' יסודי התורה ה, ט) שמי שנתן עיניו באשה וחלה ונטה למות ואמרו רופאים שאין לו רפואה עד שתיבעל לו, אפילו הייתה פנויה אין מורין לו בכך וימות. וראה גם שו"ת באר משה, ח"ה סי' קעז אות ד.

מגפת הקורונה היא בכלל פיקוח נפש, שכן אנחנו מבקשים להסתמך על "פיקוח נפש ציבורי" כמרכיב בלבדי ולא רק כצירוף לטעמים אחרים.

עד עתה עסקנו בנידון של נזק לציבור, שבמסגרתו עלה חשש שנזק זה עלול להתפתח לכדי מצב של פיקוח נפש. אך מה יהיה הדין במקרה שבו עיקר החשש הוא חשש של סכנת נפשות ממש, אלא שהחשש לכך הוא רחוק מאוד, וביחיד ודאי שלא נחשוש לכך. האם ככל שמדובר בציבור אכן נחוש, וזה יהווה פיקוח נפש? ובמילים אחרות: האם יתכן מצב שבו הכול יסכימו שלמשקל הציבורי ישנה השפעה על הגדרת המקרה כפיקוח נפש?⁴⁶

ד. שיטת הרב שלמה זלמן אוירבך - פיקוח נפש ציבורי רק בחשש סכנה ולא בחשש נזק

הרב שלמה זלמן אוירבך פסק שאם נפלו חוטי חשמל ברחוב, ויש חשש שייגע בהם אדם, מותר להזעיק את חברת החשמל במטרה להפסיק את הזרם.⁴⁷ הרש"ז ביסס את דבריו על יסוד בה"ג וסייעתו: "דכמו שמצאנו שמותר לכבות גחלת כדי שלא יוזקו בה רבים... ואף לגאונים הסוברים שיש בזה איסור תורה... אפ"ה לא נזכר דמחייבין אותו לעמוד שם כל היום ולהזהיר את הרבים".⁴⁸

46 ההלכה הפסוקה אינה כבה"ג, ומכל מקום יש לשיטתו משקל הלכתי (עכ"פ כסניף) ביחס למגוון נידונים, וזה עצמו מצביע על היותו אילן גדול שניתן להיתלות בו.

47 שמירת שבת כהלכתה (מהדו' תשל"ט, פמ"א סעי' כב).

48 שמירת שבת כהלכתה (שם, הע' סה). אמנם בשמירת שבת כהלכתה - תיקונים ומילואים (שם), ושב ונדפס בשמירת שבת כהלכתה, מהדו' תש"ע (שם הערה סט) הוסיף הרש"ז: "אך אעפ"כ יש לחלק, דבכיבוי הגחלת הוא ממש מסיר את התקלה שמזיק לרבים, משא"כ הכא ע"י הטלפון הוא מבעיר ומכבה אש כמה פעמים, וזה רק הזמנה לפועלים שיבואו לתקן, אשר לצערנו הם חשודים לעשות גם מלאכות שמצד הדין הם אסורות, ובפרט שאותם העובדים יכולים לעמוד שם כל היום ולהזהיר, ולא לעשות שום מלאכה, וכיון שכן אסור לטלפן וחייב לעמוד בעצמו ולשמור. ואע"ג שלפ"ז אכתי איכא למיחש שיהיו כאלה אשר אם יראו את התקלה מרחוק לא יתקרבו כלל למקום הסכנה (במהדו' תש"ע נוסף: "בגלל אי רצונם לעמוד ולשמור - י.י.ג.") ויהיה בכך סכנה לרבים, אבל מ"מ ה"ז חלוק טובא מכיבוי גחלת. ומ"מ אין זה דומה להאמור לעיל פל"ב הערה קה (במהדו' תש"ע: "הערה קז") דהתם העיקר הוא להביא את הרופא, ולכן אפשר בהליכה אסור לטלפן, משא"כ הכא התיקון הוא העיקר, ולכן אפשר שזה יותר דומה לכיבוי גחלת, וצ"ע". גם אם נבין בדברים אלו, שהרש"ז חזר בו מלהתיר לטלפן לחברת החשמל, מכל מקום לא חזר בו הרש"ז מכך שאיסור תורה הותר לצורך מניעת סכנה מרבים, למעט מקרה שבעצם מעשה האיסור עדיין לא תוסר בפועל התקלה.

פסיקה זו מעוררת שתי נקודות דיון מקבילות אך לא זהות: א. האם ישנה חובה לעמוד שם במשך כל השבת ולהזהיר את העוברים והשבים לבל ייפגעו, כדי שלא נצטרך לחלל שבת? ב. גם אם אין חובה כזו, הרי בקריאה לחברת לחשמל, סביר שכדי לתקן את חוטי החשמל יעברו על איסורי תורה, וכיצד הותרו איסורי תורה במטרה למנוע חשש נזק לרבים? ביחס לנקודה הראשונה, ישנה אריכות דברים בין הר"פ עפשטיין לרש"ז;⁴⁹ ביחס לנקודה השנייה כתב הרב יצחק ישעיה ווייס:⁵⁰

ילדות היתה בי, והעזתי פני במרן הגרשז"א זצ"ל והפנתי אליו שאלה... עיינתי במקומות שצויינו ובעניי לא מצאתי שם מקור להתיר לעבור איסור דאורייתא, לא בהזעקת החברה, ולא על ידי החברה עצמה. שהרי ממה שהביא השולחן ערוך דעת הרמב"ם לאסור כיבוי גחלת עץ אף כשהיא מונחת ברשות הרבים, כיון דלדעתו יש בכיבוי איסור תורה, והמתירין התירו רק מפני שלדעתן הכיבוי הוא מלאכה שאינה צריכה לגופא, שלדעתן איסורה הוא רק מדרבנן, ואף שבה"ג ור"ח התירו אף מלאכה דאורייתא במקום פיקוח נפש, והובאו דבריהם ברשב"א ור"ן, מ"מ ברור שלא הובאה דעתם בטור ושו"ע. ועיין בשלטי הגיבורים שעל הרי"ף.

על כך ענה לו רש"ז:⁵¹

אגב אעיר דמש"כ כת"ר במכתבו "ואף שבה"ג ור"ח התירו אף מלאכה דאורייתא במקום פיקוח נפש - מ"מ ברור" וכו', אין זה מדויק דלא נחלקו אלא בהזיקא דרבים אם מותר לעבור אדאורייתא, אבל לא במקום פיקוח נפש.⁵²

49 ראה רש"ז אורבך, "בירורים וספיקות בענין פיקוח נפש דוחה שבת", מוריה כז-כח (סיון-תמוז תשל"א), עמ' י-יט.

50 רי"י ווייס, "הזעקת עובדי חברת חשמל לניתוק כבל חשמל שנקרע", נזר התורה כג (תמוז תשע"א), עמ' רה. למעשה הרב ווייס נגע גם בנקודה הראשונה, אך לנו חשובה ההתייחסות לנקודה השנייה.

51 נזר התורה שם עמ' רו.

52 הבחנה זו כבר הובאה בתשובת רש"ז לפני כן, תוך כדי התייחסותו לנקודה הראשונה: "והא דאסור לרבי יהודה לכבות גחלת של עץ, היינו משום דמיירי בדאיכא רק חשש של נזק, ולא פקוח נפש ממש. אבל בכהאי גוונא דיש חשש של סכנת נפשות, ה"ה נמי דשרי לעשות גם מלאכה דאורייתא, כיון דפיקוח נפש דוחה שבת...".

רש"ז מבחין בין שני נידונים: חשש נזק או חשש פיקוח נפש. מי שייגע בגחלת עלול בראש ובראשונה להינזק, שבשרו ייכווה. בזה סבר בה"ג "דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיב לן", היינו שחוששים שכתוצאה מהנזק עלולה להתגלגל סיטואציה של פיקוח נפש.⁵³ באופן זה חלקו הראשונים על בה"ג, ולכן להלכה כיבוי גחלת הותר רק כאשר מדובר באיסור דרבנן.⁵⁴ אך בחוטי חשמל עומד לנגד עינינו חשש של סכנת נפשות, שהרי מגע בחוטי חשמל חשופים עלול להוביל באופן ישיר להתחשמלות, ולא רק לנזק, כוויה או פצע. במקרה כזה, טוען רש"ז, שאר הראשונים מודים לבה"ג, שחשש פיקוח נפש ברבים, רחוק ככל שיהיה, הרי הוא בכלל פיקוח נפש. חשש סכנה ביחס ליחיד אינו בגדר פיקוח נפש, שהרי עדיין חשש הסכנה הוא חשש רחוק, וגם יש סיכוי סביר שכלל לא תהיה פגיעה.⁵⁵ הווי אומר שלהלכה, לפי רש"ז, המשקל הציבורי מכריע רק בנידון של סכנת נפשות ולא בנידון של נזק. ובמילים אחרות: רש"ז לא קיבל את "נזקא דרבים כסכנת נפשות חשיב לן", אלא רק את "ספק נפשות דרבים כסכנת נפשות חשיב לן".⁵⁶

כאמור, לפי רש"ז ראשית יש להגדיר מהו החשש העיקרי העומד לנגד עינינו: חשש של סכנה או של נזק, ובהתאם לכך יוכרע אם החשש הוא בכלל פיקוח נפש או לא.⁵⁷ הבחנה זו עומדת בבסיס פסקים נוספים של רש"ז, בהם רש"ז

53 עכ"פ ביחס ליחיד או שדין הרבים שונה באופן מהותי מדין היחיד, בהתאמה לשתי הדרכים לעיל.

54 וכן בשמירת שבת כהלכתה (מהדו' תשל"ט, פכ"ה סעי' ט-ז) התיר בשל חשש נזק של רבים רק איסורי דרבנן.

55 אף שספק פיקוח נפש בכלל פיקוח נפש גם ביחס ליחיד (יומא פג ע"א), מכל מקום ישנם מקרים שאינם נחשבים אפילו כספק פיקוח נפש. ראה: א' שטיינברג, הערך "פיקוח נפש", אנציקלופדיה הלכתית רפואית, ו, ירושלים תשס"ו, טורים 442-436.

56 אין לבאר שכוונת הרש"ז שכאן זה ספק פיקוח נפש ממש (אף שקצת משמע בלשונו כן), שמלבד שקשה להגדיר זאת כספק פיקוח נפש, הרי לפ"ז אין חלוקה בין יחיד לרבים, וסוף כל סוף הרש"ז מסתמך על בה"ג שחילק בין יחיד לרבים. גם מודגש בשמירת שבת כהלכתה (שם, השווה להלכה הקודמת) שההיתר לקרוא לחברת החשמל הוא מפני שחשש הסכנה הוא ברחוב ולא בבית. זאת ועוד, להלן יובאו פסקים נוספים של הרש"ז אשר מושתתים על הנחת היסוד, שיש הבדל בין חשש פיקוח נפש ביחיד לבין חשש פיקוח נפש ברבים.

57 נראה שדברי רש"ז תואמים לביאור המגיד משנה בשיטת הרמב"ם. כאמור לעיל, המ"מ ביאר שהרמב"ם סובר כבה"ג, ולכן הרמב"ם התיר לצוד נחשים ועקרבים. אך התקשינו, שא"כ מדוע ביחס לגחלת הרמב"ם התיר לכבות גחלת מתכת רק מפני שאסורה מדרבנן, כרש"י, ולא משום פיקוח נפש, כבה"ג?! לאור הבחנת הרש"ז הרמב"ם מובן היטב. דווקא ביחס לנחשים ועקרבים הותר לצוד משום פיקוח נפש, כיוון שמזיקים אלו הם בגדר חשש סכנה, וברבים יש משמעות למשקל הציבורי. אך גחלת זה רק חשש נזק ולא חשש סכנה, ובחשש נזק בלבד אין להסתמך

היקל משום סכנת רבים. רש"ז פסק שמותר לצוד, ואף להרוג כלב משוטט, כאשר קיים חשש שהכלב נגוע במחלת הכלבת והוא עלול לנשוך אדם, שהרי בנשיכתו יש משום סכנה (ראה רמב"ם, הל' שבת יא, ד).⁵⁸ כמו כן רש"ז התיר לבצע ניתוח לאחר המוות לתינוק שנפטר שעות ספורות לאחר קבלת חיסון נגד דלקת כבד נגיפית, במטרה לידע אם יש קשר בין מתן החיסון למות התינוק, ובכך למנוע סכנה מתינוקות נוספים. אף שהסיכוי שהחיסון גרם למוות הוא קטן מאוד, לגבי פיקוח נפש של רבים חוששים גם למצבים נדירים, שהרי עדיין קיימת אפשרות שפס ייצור מסוים נפגע בזיהום או בליקוי אחר שגרם - אולי - למות התינוק.⁵⁹ הוא גם נטה לומר שבעיר גדולה שאוכלוסייתה מרובה, מותר למשטרה לקיים סיורים שגרתיים, משום שבכך היא גורמת להציל את בני העיר, ואם לא יתקיימו סיורים אלו יש חשש לסכנת נפשות.⁶⁰ לכל זה יש לצרף

באופן בלעדי על ההיבט הציבורי.

58 שמירת שבת כהלכתה (מהדו' תשל"ט, פמ"א סעיף כג). והוסיף (שם, הע' סו) שאפילו כשאין חשש מחלת כלבת מותר לצוד ע"מ להרוג משום היזקא דרבים, אם יש חשש שהוא יישך. לדברינו הדברים מדוקדקים היטב. כשאין חשש כלבת, זה אינו ספק סכנה אלא רק חשש נזק של נשיכה, ולכן הותר רק איסור דרבנן (לצוד ע"מ להרוג), ולא הותר לצוד או להרוג כפי שהותר בכלב שיש בו חשש כלבת, שזה בגדר של "ספק נפשות דרבים כסכנת נפשות חשיב לן".

59 ע"פ עדותו של ר"מ הלפרין, "הלכות פיקוח נפש - ממשנתו של הג"ר שלמה זלמן אויערבך זצ"ל", המעיין לו (תמוז תשנ"ו), עמ' 21-22. וראה שם שרי"ש אלישיב אסר זאת, כיוון שהתועלת בניתוח היא בעלת סבירות נמוכה.

60 שולחן שלמה (שכט, ז אות יב). הרש"ז העיר, שאף שבסכנה ליחיד אין צריכים לחפש ולבדוק, אם יש יחיד העלול להסתכן על ידי חיה ורמש נושכים וממיתים (כמבואר בשו"ע, או"ח שטז, י), מ"מ במקום שרבים מצויים, מותר לחלל שבת אף כדי לחפש אחר מקרה סכנה. מפסק זה, הסיקו דוד ארונובסקי וגדעון ספיר ("עמדת פוסקי ההלכה בעניין פעולתם של כוחות הביטחון והשירותים החיוניים בשבת", דיני ישראל לא [תשע"ז], עמ' 229) שהרש"ז סובר שזק ממנוני של רבים נחשב כסכנת נפשות. אמנם לענ"ד אף שקיום סיורים משטרתיים נוגע לנזקי הגוף ולעניינים ממנוניים, מכל מקום הרש"ז הגדיר את הסיורים המשטרתיים כנידון של סכנת נפשות ולא רק כנידון של נזק או ממון. לשון הרש"ז (שם) היא: "לחשוש טובא לתגרות דמים... או גניבות וגזילות שעלולין לסכן נפשות". מבואר שההיתר הוא משום סכנת נפשות העלולה להתפתח תוך כדי מעשה הגנבה. נראה שהסיבה לכך היא שכאשר לנגד עינינו החשש לנזק הוא החשש העיקרי, אלא שכתוצאה מכך תיתכן שתפתח גם סכנת נפשות, הרי זה חשש נזק ותו לא. אך כאשר עומדות לנגד עינינו שתי אפשרויות סבירות, חשש נזק וחשש סכנה, וחשש הסכנה עומד בפני עצמו ואינו נובע כתוצאה מהחמרה במצב הנזק, גם זה בכלל ספק נפשות. ומה שרש"ז הסתמך על בה"ג, אין זה משום שפוסק כמותו לגמרי, גם בענייני נזק וממון, אלא משום שכאמור בה"ג הוא זה שלימדנו, שדין הרבים שונה מדין היחיד בחשש פיקוח נפש. נמצאנו למדים שאין ראייה מפסק זה, שרש"ז סובר שגם חשש נזק ממנוני לרבים יוגדר כפיקוח נפש וכדברינו להלן.

אמנם במקום אחר כתב רש"ז (שם, שם, ב אות ג, ב): "מש"כ הדר"ג דמותר למשטרה להגיע

את תשובתו לחייל בחיל המודיעין שתפקידו היה לפענח תשדורות של מדינה עוינת. החייל ביקש לפענח בשבת רק את אותן תשדורות שיש סבירות גבוהה שהן נוגעות לישראל, ולעומת זאת תשדורות בעלות סבירות נמוכה לפענח רק במוצאי שבת. מנגד, מפקדיו טענו שבשבת יפענח את כל התשדורות, ומה שתלוי בשיקול דעתו מצטמצם רק להחלטה אילו פיענוחים יש להעביר אליהם תוך כדי השבת. רש"ז סבר שעליו לפענח את כל התשדורות, כיוון שמדובר בפיקוח נפש של ציבור, ובזה חוששים גם לאחוזי סיכון נמוכים.⁶¹ במקביל, כשם שרק חשש סכנה מהווה פיקוח נפש ולא חשש נזק, כך מסתבר שגם חשש לפגיעה בפרנסת רבים אינה בכלל פיקוח נפש, שהרי אין מדובר בחשש סכנת חיים ישירה.⁶² כל שכן שענייני ממונות שאינם פרנסת רבים אלא רק עניינים כלכליים ותו לא, אינם בכלל פיקוח נפש.⁶³ ואכן מצינו התייחסות של רש"ז

למקום קטנות, כיון שיש קטנות שמסתיימות ברציחה, או בהכאה חמורה המביאה לידי מצב של ספק נפשות דקרה כבר המקרה העלול להביא לידי סכנת נפשות ע"כ. גם בזה ראוי להזכיר מאי דחזינן דרופא אחד אינו נאמן נגד שניים משום טעמא דיחיד נגד שניים לאו כלום הוא וכ"ש בכה"ג שהספק הוא רחוק מאוד של אחוז אחד ממאה או מאלף". כאן רש"ז מחמיר ואינו מגדיר את פעולת המשטרה כפיקוח נפש כיוון שהסיכוי לכך הוא נמוך מאוד. ייתכן שהרש"ז מבחין בין הגעת המשטרה לקטטה בעקבות קריאה למוקד, לבין קיום סיורים משטרתיים. הגעה לקטטה זה אירוע נקודתי, ומוגדר כחשש סכנה ליחיד, ואינו פיקוח נפש, אך סיורים משטרתיים מוגדרים כחשש סכנה לרבים, שהרי קיום הסיורים באופן כללי משליך על מקרים ואירועים רבים, והרי זה נחשב כחשש סכנה לרבים ולא ליחיד.

61 כך מסר רמ"מ פרבשטיין ("גדרי ספק פיקוח נפש" - חילול שבת לכל צרכי חולה מסוכן", אסיא נג-נד [אלול תשנ"ד], עמ' 100): "למרות שאין כל הבדל בהלכה בין פיקוח נפש של יחיד ושל רבים, ואף על ספק פיקוח נפש של יחיד מחללין שבת, בכ"ז יש הבדל גדול ביניהם ברמת הסיכון הנחשבת לפיקוח נפש. כי תיתכן דרגת סיכון שאצל יחיד לא תיחשב פיקוח נפש, ואילו אצל ציבור אכן תיחשב לפיקוח נפש. למשל, אנשים אינם נרתעים מנסיעות בין עירוניות, על אף שיש בהן אחוז סיכון מסוים, נניח של אחד ל-10,000. אבל אין כל ספק שראש מדינה אשר יטול סיכון של אחד ל-10,000 על מדינתו ייחשב כבלתי אחראי למעשיו, דעל ציבור דרגת סיכון כזו נחשבת לסכנה".

על פסיקות נוספות של רש"ז שניתן אולי לייחס אותן להיבט הציבורי, ראה שולחן שלמה שכט, ז אות יא, ה, וש"ת בדי הארון, פיקוח נפש, עמ' 155-156.

62 ויש להסתפק שאולי פרנסת בני האדם היא בכלל ספק סכנת נפשות ואינה דומה לנזק, שחסרון פרנסה מביא באופן ישיר לסכנת חיים (אם לא יזדקק לאחרים), ושמא גם הרש"ז יודה שפרנסת רבים היא בכלל פיקוח נפש. עכ"פ בממון רבים ודאי שרש"ז סובר שאינו בכלל פיקוח נפש. [ראה מאמרו של הרב נריה גוטל, "דמים ב'דמים' נגעו", בספר זה. המערכת]

63 למשל, נראה שרש"ז לא יקבל היתר ביצוע עבודות תשתית והנחת פסי רכבת בשבת על סמך פיקוח נפש של רבים, שהרי כאן בראש ובראשונה הנידון הוא ממון רבים ולא חשש פיקוח נפש, ובפרט שהחשש אינו נוגע לאבדן פרנסת רבים אלא רק לחיסכון ממוני, וראה: ר"ש אישון: "השבת הציבורית ועבודות הרכבת", מקור ראשון, מוסף שבת, שופטים תשע"ו. וראה להלן

לכך:⁶⁴ "דברי גליוני הש"ס' שבת מב א ד"ה 'למימרא' שרצה לומר דלאו דווקא נזקי גוף אלא אפילו נזקי ממון דרבים אף הוא חשיב כנפשות לר' יוסף ענגיל, ודאי תמוהין לענ"ד אך אין הספר תחת ידי לעיין בו".⁶⁵

משתמע שגם הרב אביגדור נבנצל אימץ להלכה את ההבחנה בין סכנת רבים לנזק רבים.⁶⁶

64 עדותו של הרב ישראל רוזן, שהרב ישראלי התיר ליחידת ביטחון של בנק, לעשות פעולות של חילול שבת, כאשר מתקבלת התראת הזעקה במוקד האבטחה. גם זה לאור דברינו אינו תואם לשיטת רש"ז, ומסתבר שפסיקה זו של הרב ישראלי היא דווקא לפי שיטתו, להלן. מתוך מכתב תגובה לדברי הרב משה צבי נריה שהובאו לעיל, פורסם במוריה רמג-רמד (טבת תשנ"ז), עמ' מב.

65 אמנם משמע ממכתב זה, שהסיבה שנזקי ממון אינם בכלל נפשות, לא משום שרק חשש סכנת חיים היא בכלל פיקוח נפש, אלא מפני שרק ביחס לנזק נוכל לקבל ש"נזקא דרבים כחשש סכנת נפשות", ולא נרחיב זאת גם ביחס לממון. אך מכללא עולה שהרש"ז מתקשה לקבל שממון רבים דינו כפיקוח נפש. יש להעיר שהנידון במכתב זה הוא ממון רבים ולא פרנסת רבים שהרי בזה עוסק הרב נריה שהובא לעיל, וכן בגליוני הש"ס שאליו מתייחסים הרב נריה והרש"ז עוסק בממון רבים ולא בפרנסת רבים. וראה לעיל הע' 44.

66 על דברי הר"ן, "דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיב לן", העיר הרב אביגדור נבנצל (ירושלים במועדיה, שבת א, ביצחק יקרא, שבת שם): "וצ"ע מי הכריחו לזה, ואמאי לא אוקי לה במקום שיש בו סכנת נפשות, אלא דביחיד הוא חשש רחוק". תמיהתו מבוארת היטב ע"פ הנ"ל. ניתן לבאר שבה"ג למד שמדובר בסיטואציה שיש בה חשש לפיקוח נפש, ואף שחשש זה רחוק, וביחיד היא אכן אינה נחשבת לפיקוח נפש, מכל מקום ברבים סיטואציה זו אכן נחשבת לפיקוח נפש. ומדוע הר"ן למד שמדובר במצב של חשש נזק? העדיפות בביאור זה, שמוכן כיצד בה"ג התיר איסור דאורייתא מחשש סכנת חיי רבים, אך בלי צורך לנקוט שדין הרבים שונה מהיחיד גם ביחס לחשש נזק בלבד. הרב רא"ם הכהן (שו"ת בדי הארון, פיקוח נפש, עמ' 159-160) הביא את הר"ן, והסיק ממנו (כמתבקש), שגם "נזק הרבים מוגדר כפיקוח נפש", כיוון שריבוי האנשים מעצים את איכות הנזק, "והופכו ממעמד של נזק למעמד של סכנת נפשות". על כך תמה הרב נבנצל (שם הערה 5): "האם קיי"ל הכי?", והרב רא"ם הכהן הבהיר: "כפי שהובא לעיל מתשובות הגרש"ז אורבך משמע שהכריע כך למעשה". ותמוה, וכי הרב נבנצל לא ידע את תשובות הרש"ז, בפרט שהוא עבר על הספר וקרא אותן רק לפני כמה עמודים?! אלא כוונתו להעיר כנ"ל. גם אם ננקוט שהמשקל ההלכתי של ציבור שונה מיחיד, זה רק ביחס למקרים שבהם הנידון הוא פיקוח נפש (אלו המקרים שהובאו שם), אך אין אנו מקבלים זאת, כאשר אנו באים להרחיב ולומר שהשיקול הציבורי מהותי גם ביחס לחשש נזק לרבים (ולכן דווקא כאן ביחס לחשש נזק, מצא לנכון להעיר אם משקלו ההלכתי של ציבור שונה משל יחיד).

ה. שיטת הרב ישראלי - פיקוח נפש ציבורי כאשר ישנה סכנות להתרחשות נזק

לעומת הגישה המצמצמת, הרב ישראלי (עמוד הימיני סי' יז אות ט) נקט שנידונים רבים אכן עונים לגדר פיקוח נפש. הרב ישראלי טען שבה"ג מבוסס על עיקרון שאותו ניתן ללמוד ממלחמת הרשות.⁶⁷ מלחמה זו נועדה להרווחה (סוטה מד ע"ב), להרבות שמע מלכות ישראל (רמב"ם, הל' מלכים ה, א) או לפרנסה (ברכות ג ע"ב). הוא תמה, כיצד לשם צרכים אלו מותר להעמיד את היחידים בסכנת נפשות, ואף לחלל שבת בעבור כך? בשל כך ייסד את העיקרון הבא:

נראה שיסוד הדברים הוא שכל מה שנוגע לשלום הצבור או סילוק נזק ממנו, הכל נחשב כפקו"נ, כי כל מה שכרוך בשלום הצבור יש בו בעיקיפין ענין עם פקוח נפש.

בניגוד לרש"ז, הרב ישראלי מכריע שגם פרנסה בכלל פיקוח נפש: "פרנסת היחיד לדוגמא אין בה משום פקו"נ, אבל אם הצבור יהא מחוסר פרנסה אפילו אם אין זה נוגע ללחם, הרי לא ימלט שבאחד מבין הרבים יהא כזה שהוא צריך לאוכל יותר משובח, באופן שאצלו זה יכול להיות פקו"נ". פסק נרחב יותר לעיקרון זה הוא הצלת ממון הרבים. בהתייחסותו לביצוע סיורים משטרתיים בשבת, מכריע הרב ישראלי: "סיור בכדי למנוע קטטות ומריבות בצבור או לתפוס הגנבים וכיו"ב, אם אמנם הצלה ממקרי איבוד נפשות הם אולי קצת רחוקים, הרי הצלת ממון ונזקים גופניים הם מצויים מאד, ואינו גרוע מגחלת". לפי זה ביאר את יסוד ההיתר לצאת למלחמת הרשות. לתוצאות מלחמת הרשות ישנה השפעה על מגוון תחומים ציבוריים: בריאות, פרנסה ורווחה, הכלולים במושג "שלום הציבור". לשם השגת שלום ציבור הותר לסכן את שלום היחידים.⁶⁸

67 נראה שביסוס העיקרון הציבורי על מלחמת הרשות, הוא אשר מאפשר לרב ישראלי להרחיב את השיקול הציבורי לתחומים רבים, וכן הוא שמביא אותו לטעון שגם שאר הראשונים שחלקו על בה"ג אכן מודים לבה"ג בעיקרי הדברים, כדלקמן.

68 לשונו שם: "כל מלחמה שהיא מביאה רווחה ועי"ז ניתנת אפשרות לטפל יותר בחולים ותשושים, מה שאינו קיים בזמן שהתנאים הכלכליים הם ירודים. וכן מלחמה שהיא להרבות שמעו של המלך, יש להניח שע"ז יפחדו האויבים מלבא וירבו אלה המעוניינים לבא אתו בברית, מה שג"כ מביא למצב כלכלי יותר טוב ועי"ז מתרבה הבריאות בצבור".

אך הרב ישראלי דן גם בשיטות החולקות על בה"ג:

והנה כאמור הרמב"ן חולק על שיטת גאונים זו, אולם כפ"מ שרצינו לומר שמקור הדברים הוא בדין מלחמת רשות, הרי ניתן להיאמר שגם הרמב"ן לא חלק על יסוד הדברים שסכנת נזק הצבור נחשב כפקו"נ אלא שסובר שענין זה של גחלת אינו נחשב כ"כ נזק הצבור, שאין מצוי שיכשלו, ועוד שהרי ברירה בידו לעמוד שם במשך זמן קצר זה עד שהמתכת תתקרר, וא"כ אין בזה כלל משום סכנת נזק לרבים... באופן שאין זה רחוק כלל מהדעת לומר שכו"ע מודים בעיקר היסוד, שנזק הרבים הוא שקול כפקו"נ היחיד.

נמצא, שראשונים חלקו על בה"ג רק משום שהאפשרות להינזק על ידי הגחלת רחוקה וניתנת למניעה, אך כשקיים חשש להינזק ברמה סבירה, גם הם מודים שחשש נזק לרבים דינו כפיקוח נפש.⁶⁹

רוח דברים זו מתבטאת גם בפסק נוסף של הרב ישראלי. במענה ליחידת ביטחון של בנק, הכריע הרב ישראלי, שכאשר מתקבלת התראת הזעקה במוקד האבטחה, מותר לעשות פעולות של חילול שבת, כדוגמת נסיעת יהודים למקום האירוע ופעולות תקשורת, כדי לתחקר ולטפל באירוע. נימוקו, שלא יתכן שבמדינה יהודית הבנקים וכיוצא בהם יהיו "הפקר" בשבת, וכך שמירת השבת תנוצל להגברת הפריצות, לפגיעה ברכוש ובסופו של דבר גם לפגיעה בנפש.⁷⁰

ו. כמות הריבוי ואפיון הציבור כגורמים בהגדרת פיקוח נפש ציבורי

נראה שישנו גורם נוסף, אשר בו יוסכם שפגיעה בציבור תיחשב לפיקוח נפש. נקדים הערה בסוגיית גחלת. כאמור, גחלת הותרה בכיבוי, בין אם מדרבנן ובין אם מדאורייתא, משום חשש היזק לציבור. כאן יש לברר שתי נקודות שונות אך זהות בשורשן.

69 נראה שגם אם נקבל להלכה שחשש פגיעה בפרנסת רבים הרי הוא בכלל פיקוח נפש, כאשר מדובר רק בשיקולים כלכליים גרידא נראה שאין זה בכלל פיקוח נפש ציבורי, עכ"פ כאשר ברצוננו להתבסס אך ורק על פיקוח נפש ציבורי.
70 על פי ר"י רוזן, בחצוצרות בית ה', עמ' 119. וראה לעיל הערה 63.

- א. מה היא מידת הריבוי של הציבור שבו אתה חושש שיחיד מאותם רבים עלול להיפגע - שלושה, עשרה, אלף, כל עם ישראל?
 ב. כמה יחידים בפועל עלולים להינזק?

נראה שכמות ריבוי הציבור משפיעה על הגדרת המקרה כפיקוח נפש.⁷¹ ככל שהסכנה נוגעת ליותר אנשים, כך הסיכוי להינזק גדול יותר. הן משום שהסתברות הפגיעה של בודד מאותם רבים עולה, הן משום שיותר אנשים עלולים להינזק. ניתן אם כן לומר שהראשונים מיאנו לקבל את גחלת כפיקוח נפש, רק משום שמדובר באירוע נקודתי הנוגע למספר מועט של אנשים ושל נפגעים.⁷² אך במקרה שהחשש נוגע למספר רב של אנשים, גם שאר הראשונים יודו שיש כאן פיקוח נפש, וכך תהיה גם הנפקות להלכה.

גישה זו מובנת היטב לאור ביאורי האחרונים בבסיס הסוגייה. כאמור, מרבית האחרונים ביארו, שבה"ג חושש שמא יחיד מהרבים עלול להינזק באופן שאצלו אכן תתפתח סכנת חיים. בזה חלקו הראשונים על בה"ג, ולא חששו למקרה רחוק שכזה. אמנם כל זה בכמות קטנה של רבים, אך בכמות גדולה של רבים, ודאי בחשש פגיעה בכל ישראל, יש להניח שגם שאר הראשונים יודו לבה"ג, שהרי כאן ההסתברות להתפתחות סכנת חיים גדולה לאין ערוך, והרי זה ככל ספק סכנה ליחיד. ניתן להסיק זאת גם לפי ביאורו הנוסף של בה"ג. ראשונים אמנם חלקו ב"סתם" ציבור, אך כאשר מדובר בכלל ישראל, בזה יוסכם על הכול שזה בכלל פיקוח נפש.

ככל הנראה, לכך התכוון הרב ישראלי. לאחר שהרב טען, שכאשר היזק הרבים מצוי, גם שאר הראשונים יודו לבה"ג, מוסיף הרב ישראלי (עמוד הימיני שם):

וכן צידת המזיקים שאינם ממיתים אינו נוגע לצבור אלא למקום מועט איפה שהוא נמצא ואינו דומה למלחמה שנוגעת בשלום כל ישראל... ומעתה נדון של סיוור... אינו גרוע מגחלת ועדיף ממנה כי כאן הנזק אינו מצומצם על מקום אחד, אלא הוא פוגע בצבור כולו.

71 על כמות ריבוי הציבור בהיתר איסורי דרבנן משום חשש היזק לציבור, ראה בשמירת שבת כהלכתה מהדו' תשל"ט, פכ"ה סעי' ח ובהערות שם.

72 בגחלת ניתן להוסיף, שמסתבר שעצם המפגש של הנפגע הראשון בגחלת גורם לגחלת להתקרב מעט. נמצא, שככל שיעלה מספר הנפגעים כך הסיכוי של הבאים אחריהם להיפגע הוא נמוך, וממילא בהשוואה למפגע אחר, מידת הנפגעים בגחלת יחסית נמוכה (אפילו אם כמות הרבים שווה בשניהם).

הבחנתו בין "מקום אחד", לבין "כל ישראל" וה"צבור כולו", מבוססת על הקביעה, שכאשר מדובר במידת ריבוי גדולה, כולם יודו שחשש הנזק הוא בכלל פיקוח נפש.

גם הרב יעקב אריאל כותב שריבוי הציבור משליך על קביעת המצב כפיקוח נפש.⁷³ הוא מביא את דברי הרב ישראל ור"י ענגיל באוצרות יוסף,⁷⁴ ולומד מדבריהם "שהמחלוקת היא בהערכת המציאות, האם יש חשש סביר ליחיד שיינזק עד כדי פיקוח נפש או אין חשש כזה". ומסכם: "לפי"ז הכל תלוי בגודל הציבור הניזוק. ככל שהציבור רחב יותר כך החשש לפיקוח נפש של היחידים עולה". אלא שכאן הוא מסיק גם לחומרא:

לדוגמא, מבחינה סטטיסטית ידוע לנו שבעיר בגודל של 100,000 תושבים יש לפחות מקרה אחד של פיקוח נפש בכל יום, אם לא יותר. לכן יש להעמיד גם בשבת אמבולנס על צוותו למקרה חרום. לעומת זאת, בישוב של 500 תושבים האפשרות לפיקוח נפש נדירה מאוד, וגם בימות החול הכוונות נמוכה יותר, וא"כ ה"ה בשבת אין צורך בכוונות גבוהה כל כך.⁷⁵

ז. סיכום: מגפת הקורונה - פיקוח נפש ציבורי

לאור דברינו, נבחן אם נכון להתייחס למשבר הקורונה בתור פיקוח נפש. נגיף הקורונה (covid-19) פרץ לתודעתנו בהפתעה גמורה, תוך כדי שידוד מערכות רבות, הנוגעות למגוון תחומים: בריאות, כלכלה, חברה ועוד. אמנם בישראל, אחוז המתים מכלל החולים עומד רק על 1%, אך אחוז המתים העולמי עומד על 4.5%. ישנן מדינות שאחוז התמותה גבוה הרבה יותר. במקסיקו - 11%, ובבריטניה - 15.76%. נמצא שמאז הופעתו, ובפרט בחזרת "הגל השני", אין

73 במאמרו "המשטרה בשבת", המרכז הקהילתי איחוד שיבת ציון (תשע"ג), עמ' 29-30.
74 לעיל הערה 17.

75 דברים דומים, כתב ר"י אריאל במכתב שפורסם בספר קדושת השבת לרב משה הררי, ח"א עמ' רצד: "מוסכם על הפוסקים שגם בשבת חייב זרם החשמל לזרום ברשת... בד"א? בעיר או בשכונה גדולה, שלא ימלט שבציבור כה גדול לא יהיה לפחות מקרה אחד של פיקוח נפש בשבת. אך בבנין מגורים אחד, או אפילו ישוב קטן אחד, שאינו נמצא בספר, ואינו ידוע לנו על חולה מסוכן, מבחינה סטטיסטית הסיכויים לכך שיצטרכו לחלל שבת על חולה שיימצא, הם נמוכים ביותר ואין צורך לתקן רשת חשמל בשבת לציבור קטן".

76 ע"פ נתונים שפורסמו באתר "שירותי בריאות כללית", נכון לתאריך כ' בתמוז תש"פ.

יודעים לאבחן כראוי עד כמה מרובה מידת פגיעתו במערכות חיינו. נוסף, שטרם ברורה השפעת הנגיף גם ביחס לאותם אשר החלימו כבר מהמחלה. ייתכן שיש לנגיף זה השפעה ארוכת טווח על מגוון מערכות תפקודיות בגוף האדם, ועדיין אין אומדן והערכה מספקת כדי לבחון זאת.

לאור העקרונות שהצגנו, נראה שלכל השיטות ניתן להגדיר את מגפת הקורונה כפיקוח נפש ציבורי. לכן כאשר יעמדו לנגד עינינו נידונים הלכתיים, כדוגמת חילול שבת, נכריע שהיות שישנה סכנה לציבור הרי זה בגדר פיקוח נפש, ועל ידי כך אף יותרו איסורי תורה, ואף שביחס ליחיד איננו צריכים לחשוש לפיקוח נפש, כיוון שהסתברות החשש לסכנת החיים עדיין נמוכה.⁷⁷

ראשית, מובן שהידבקות בנגיף דומה לגחלת מתכת ולא לגחלת עץ, כיוון שהרבים מתקשים להישמר מפני הנגיף, וממילא עיקר הבחנת בה"ג שייכת בנידון דידן. על כך נוסף, שוודאי לפי הרב ישראלי שכל נזק לציבור, הן גופני הן ממוני, הוא בכלל פיקוח נפש ציבורי, השפעת נגיף הקורונה על הציבור הרי היא בכלל פיקוח נפש, שהרי אחוזים נכבדים מכלל האוכלוסייה ניזוקים הן גופנית הן ממונית. גם לרש"ז שחשש נזק לציבור אינו נחשב לפיקוח נפש, מכל מקום אחוזי התמותה, בצירוף חוסר הוודאות וההערכה עד היכן מגיעים אחוזים אלו, מצביעים על כך שהנידון אינו רק של נזק לציבור אלא גם של חשש סכנה לציבור. לזה יש לצרף את מה שהזכרנו, שגם אותם שהתרפאו מהמחלה לא ברור מהי מידת ההשפעה העתידית של הנגיף עליהם, וזה בכלל הנידון של פיקוח נפש עתידי.⁷⁸ ממילא גם אם ביחס לחולים שהתרפאו החשש המקומי הוא לנזק ותו לא, נראה שעל סמך ראייה עתידית ניתן להגדיר זאת כבר עתה כפיקוח נפש. כאן נכנס כמובן גם הגורם השלישי: שכאשר מדובר בחשש אשר נוגע להרבה מאוד אנשים מוסכם על הכל שיש לחשוש לפיקוח נפש. שיקול זה שייך בנידון שלנו, שהרי המגפה היא בעיה גלובלית כלל עולמית, שאינה פוסחת על שום עם ולשון, וכלל ישראל בתוכם.

77 כך למשל, אם נסתפק אם אדם נדבק בנגיף ועליו לחלל שבת כדי לברר זאת. אף שביחס ליחיד אחוזי הסכנה נמוכים, שהרי לא זו בלבד שלא בטוח שנדבק, אלא גם ייתכן שיחלה באופן קל, וגם אם יחלה באופן יותר חמור סיכויי למות נמוכים, מכל מקום כיוון שיש לשאלתו האישית השלכה על כלל הציבור, שמא הדביק או ידביק אחרים, נמצא שהספק הוא ספק ציבורי, ובציבור גם אחוזי סכנה מועטים הרי הם בגדר פיקוח נפש.

78 על פיקוח נפש עתידי ראה לדוגמה ר"א שטיינברג, הערך "נתוח המת", אנציקלופדיה הלכתית רפואית, ה, ירושלים תשס"ו, טורים 617-620.